УДК 343.231

О. М. Міколенко

НАСЛІДКИ ЗЛОЧИНУ — КРИТЕРІЙ ПОДІЛУ СКЛАДІВ ЗЛОЧИНІВ

На сьогоднішній день, коли наша країна будує правову державу, велике значення набуває посилення охорони прав та інтересів громадян і організацій від злочинних посягань. У зв'язку з цим певну актуальність набуває дослідження проблеми, що пов'язана з заподіянням шкідливих наслідків злочинними діями.

У юридичній літературі про наслідки злочину написано чимало [1], а ще більше сказано на різноманітних дискусіях криміналістів в східних країнах, СНД, починаючи з 50-х років. Ці дискусії зіграли важливу роль у правовій науці.

Ми не маємо можливості докладно зупинятись на всіх аспектах дискусії, що мали місце у ті часи. Слід, однак, підкреслити, що протиріччя думок було пов'язане не тільки з традиційним спором про правомірність поділу складів злочину на матеріальні та формальні, не тільки з питанням про конструкції складів, а також про те — існують чи ні злочинні діяння, які не завдають шкоди суспільним відносинам, і чим визначається суспільна небезпека злочину — можливістю шкоди чи реальною шкодою [2]. Але, стосовно нашого питання, зазначимо, що останнім часом у науці кримінального права нашої країни затвердилася точка зору, згідно з якою не існує злочинів, які не завдають шкоди суспільним відносинам. Вперше така точка зору була сформульована у працях А.Н Трайніна [3]. Пізніше ця точка зору була більш детально розроблена у монографіях таких авторів: Г.А. Крігера [4], А.І. Санталова [5], Н.С. Малеіна [6], М.Я. Шимінової [7], а також у роботах сучасних українських науковців: М.І.Коржанського[8], В.Б.Харченко[9].

Їх точка зору зводилась до того, що будь-яке правопорушення (злочин) шкідливе, тому що об'єктом посягання є суспільні відносини. Воно завдає шкоду, так як дезорганізує суспільні відносини, порушує їх нормальне здійснення, створює в них недоліки. У цьому розумінні шкода являє собою соціальну категорію [10].

Посягання на суспільні відносини, що урегульовані нормами права, тягне за собою спричинення шкоди нормам права та правопорядку в цілому і супроводжується, як правило, порушенням суб'єктивних прав. З цієї точки зору шкода характеризується як юридична категорія [11].

Посягання на суб'єктивні права тягне за собою зменшення фактичного об'єкту злочину — майнових та немайнових благ. І таку шкоду М.Я. Шимінова називає фактичною. При цьому фактичне зменшення будь-якого блага завжди означає водночас і порушення соціально-правових відносин.

На думку М.І.Коржанського [12] в злочинних наслідках важливо відрізняти їх фізичну та суспільну сутність.

Фізична сутність злочинних наслідків полягає в конкретних змінах, які настають у зовнішньому світі, — вилучене у власника майно, заподіяні потерпілому тілесні ушкодження, смерть людини і т.ін.

Суспільна сутність злочинних наслідків, полягає, за думкою М.І.Коржанського, в заподіянні шкоди суспільним відносинам, в пошкодженні чи знищенні певних суспільних відносин — позбавлення власника можливості користуватися майном, погіршання здоров'я потерпілого від заподіяння йому тілесних ушкоджень тощо.

Кримінальне законодавство, беручи до уваги соціальну цінність порушенного злочином права, причини виникнення шкоди та її розмір, суб'єктів діяння та їх суб'єктивну сторону, інші обставини, пов'язує або не пов'язує існуючу шкоду з виникненням кримінальних правовідносин. Таким чином, в одних випадках шкода є юридичним фактом, що породжує кримінально-правові відносини та знаходить своє відображення у диспозиції відповідної статті, а в інших випадках — визнається факультативним необов'язковим елементом складу злочи-

© О. М. Міколенко, 2000

ну. У зв'язку з цим, на нашу думку, поділ складів злочинів на матеріальні та формальні є обгрунтованним.

Але поділ складів злочинів на материальні та формальні різними вченими обгрунтовується по-різному. Одні бачать специфіку формальних складів злочинів у відсутності наслідків (безнаслідковий злочин). Таку думку стверджують наприклад, М.Д. Шаргородський [13], Я.М. Брайнін [14]. Інші криміналісти вважають, що в формальних складах наслідки існують, але вони спеціально не доказуються судом при кваліфікації злочинів (наприклад, Т.В. Церетелі [15], В.І. Курляндський [16]).

Опоненти поділу складів злочинів на формальні та материальні (наприклад, А.Н. Трайнін [17], Б.С. Нікіфоров [18]) вважають шкідливі наслідки обов'язковим елементом складу, але визнають, що не у кожному злочині воно підлягає спеціальному доказуванню судом.

Деякі автори вказують на те, що у формальних складах злочинів " досить доказати, що скоєне суспільно небезпечне діяння,закріплене кримінальним законом, щоб визнати таке діяння закінченним злочином" [19]. У матеріальних складах злочинів, на їх думку, і ця точка зору на сьогоднішній день здається нам найбільш обміркованною, необхідно ще доказати факт виникнення наслідків, які передбачені чинним законодавством. По суті така точка зору означає, що необхідно доказувати наявність тих наслідків, які передбачені складом злочину, і це значить — поділ складів злочину залежить від того, чи передбачені наслідки у складі злочину, чи ні.

Іншу точку зору поділяє В.Н. Кудрявцев. За його думкою, поняття "формальні" та "матеріальні" злочини відносяться не до питання про те, настають чи не настають шкідливі наслідки, і не до конструкцій складів злочинів, а тільки до будови диспозиції кримінально-правової норми [20].

Але ми підтримуємо думку А.С. Міхліна, що вважає безпідставним саме протиставлення диспозиції норми та складу злочину [21]. До складу диспозиції кримінально-правової норми входять усі ознаки складу злочину, крім тих, що відображені в статтях Загальної частини Кримінального Кодексу.

Для кожного складу злочину характерний певний та специфічний наслідок тільки для нього. Він не винесений законодавцем до Загальної частини. Тому законодавець кожен раз, коли вважає потрібним вводити наслідки у склад злочину, вказує на це у диспозиції норми, формулюючи певним складом поняття злочинного діяння. Так як диспозиція норми визначається складом злочину, так і присутність чи відсутність у диспозиції вказівок на наслідки злочину також визначаються складом злочину.

Враховуючи, що характер та розмір заподіянної злочином шкоди є обставинами, які треба встановити по кожній кримінальній справі, незалежно від того заподіяна така шкода діянням з матеріальним чи формальним складами, правозастосовник повинен збирати докази для виявлення цих обставин. При розслідуванні діянь з формальним складом, що заподіяли матеріальну шкоду, правозастосовник повинен виявляти характер та розмір шкоди як для вирішення питання про притягнення особи до кримінальної відповідальності та її покарання (тому що відповідальність у данному випадку наступає за саме протиправне діяння), так і для відновлення майнового стану потерпілого. В деяких випадках законодавець встановлює кримінальну відповідальність за дії, що не викликають негативних наслідків злочину, але які створюють можливість їх виникнення. Такі діяння визнаються різновидом злочинів з формальним складом. Наприклад, згідно з ч.1 ст. 108 КК України, кримінальна відповідальність настає за завідоме поставлення іншої особи в небезпеку зараження венеричною хворобою. Цей злочин визнається закінченним з моменту скоєння діяння, що створює загрозу виникнення передбачених кримінальним законом тяжких наслідків.

Наряду з формальним та матеріальним складом злочину деякі автори виділяють формально-матеріальний склад злочину. На їх думку існування такого виду юридичних складів злочинів — це реальний факт, що випливає з чинного кримінального законодавства України.

Формально-матеріальний склад злочину, як вони вважають, це юридичний склад, який передбачає наслідки як альтернативу іншим елементам чи ознакам,

у результаті чого в одній своїй частині даний склад злочину є матеріальним, а в іншій — формальним. До таких складів злочинів автори відносять склади злочинів, що передбачені ч.4 ст.117, ст.58, ст.59, ст.190-1 КК України[22].

У деяких випадках законодавець, враховуючи підвищену небезпеку тих чи інших діянь, їх специфіку і керуючись задачами їх припинення на ранніх стадіях, момент закінчення злочину переносить на більш ранні етапи злочинної діяльності, що в інших випадках розглядається як незакінчений злочин (замах на злочин або навіть готування до злочину). Такий опис складів у теорії кримінального права визначається як злочин з укороченим складом, що вважається різновидом злочину з формальним складом[23]. Наприклад, розбій (ст.86 та 142 КК) вважається закінченим з моменту нападу, а не з моменту заволодіння викраденим майном, бандитизм (ст.69 ККУкраїни) вважається закінченим з моменту створення банди і т.ін.

Поділ складів злочинів на матеріальні та формальні має не тільки теоретичне значення але і практичне значення. Для матеріальних складів злочинні наслідки є обов'язковою ознакою. Без настання вказаних в законі певних наслідків немає закінченого складу цього злочину або немає зовсім складу злочину. Наприклад, вбивство може бути закінченим складом злочину лише при настанні смерті потерпілого. Але при порушенні правил дорожнього руху без настання зазначених в законі(ст. 215 КК) наслідків складу злочину в діях водія немає. Формальний склад злочину визнається закінченим з моменту вчинення діяння, але заподіяння таким злочином тяжких наслідків (п.5 ст.41 КК) враховується судом при призначенні покарання як обставина, що обтяжує відповідальність.

Література:

1. А.С.Михлин Последствия преступления .-М.,Изд-во МГУ,1969.-С.28.

2. В.С.Прохоров Преступление и ответсвенность.-Л., Изд-во ЛГУ,1984-С.16.

3. А.Н.Трайнин Состав преступления по советскому уголовному праву -М.,1951-С. 77.

4. Советское уголовное право: Общая часть. Под редакцией Г.А. Кригера, Н.Ф. Кузнецовой и Ю.М. Ткачевского. Изд. МГУ, 1988.

5. А.И.Санталов Об уголовной ответственности и её процессуальном выражении // Вест. Ленингр. ун-та. — 1972.-Вып. 4, № 23.- С.20-23.

6. Н.С.Малеин Правонарушение: понятие, причины, ответственность-М.,1985

7. М.Я.Шиминова Компенсация вреда гражданам — М., Изд. "Наука", 1979.- С.33.

8. М.І.Коржанський Кримінальне право України-Київ "Наукова думка",1996.-С.100-101.

9. В.Б.Харченко Уголовное право Украины.-Харьков,1998.-С.78-79.

10. Н.С.Малеин Правонарушение: понятие, причины, ответственность -М., Юридлит,1985.-С.8-10.

11. М.Я.Шиминова Компенсация вреда гражданам — М., Изд. "Наука",1979.-С.35.

12. М.І.Коржанський Кримінальне право України-К.,1996.-С.157.

13. М.Д.Шаргородский Вопросы общей части уголовного права — М.,1955-С.95-96.

14. Я.М.Брайнин Некоторые вопросы учения о составе преступления в советском уголовном праве, Ученые записки Киевского университета им.Шевченко, 1950 г., Т.IV, вып.IV, С. 64-65.

15. Т.В. Церетели Причинная связь в уголовном праве.-Тбилиси, 1957.-С.19-20.

16. В.И. Курляндский Состав преступления по советскому уголовному праву / / Государство и право, 1952.-№8.-С.77-78.

17. А.Н. Трайнин Общее учение о составе преступления.-М,1957.-С.140-153.

18. Б.С. Никифоров Об объекте преступления // Советское государство и право, 1948.-№ 9.-С.83.

19. Б.С. Утевский Уголовное право.-М.,1950.-С.37.

20. В.Н. Кудрявцев Объективная сторона преступления.-М, С.156.

21. А.С. Михлин Последствия преступления.-М.,1969.-

С.28-32.

22. Кримінальне право України // Під ред. П.С.Матишевського, П.П.Андрушко, С.Д.Шапченко- К.,Юрінком Інтер,1998.-С.113-114.

23. В.Б.Харченко Уголовное право Украины Харьков,1998- С.78.